

LƏTİFƏ HƏSƏNOVA*t.e.d., BDU, Azərbaycan tarixi (humanitar fakültələr üzrə) kafedrasının professoru***E-mail: L.Letife@mail.ru****AZƏRBAYCANDA ƏHALİ ARTIMININ BƏZİ PROBLEMLƏRİ
(1991-2009-cu illər)**

Açar sözlər: əhali, doğum, ölüm, demoqrafik durum, kənd əhalisi, siyahıyaalma

Ключевые слова: население, рождаемость, смертность, демографическая ситуация, сельское население, перепись населения

Keywords: population, birthrate, death rates, demography situation, rural population, the census of population

Canlı orqanizm olan əhalinin sayı, cins, yaş, tərkibi, təbii artım daim yeniləşir, dəyişir, bir nəsil digərini əvəz edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 29 dekabr tarixli, 51 sayılı sərəncamına müvafiq olaraq, qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyasında deyildiyi kimi: «Demoqrafik proseslər cəmiyyətin həyatının bir çox tərəfləri ilə qarşılıqlı surətdə bağlı olduğundan bu əlaqə sosial-iqtisadi hadisələrin demoqrafik proseslərə və öz növbəsində demoqrafik proseslərin də sosial-iqtisadi hadisələrə təsirinin təzahürüdür» (1, s. 2921).

Bu baxımdan heç də təsadüfi deyil ki, dövlətimiz demoqrafik prosesləri, o cümlədən əhalinin təkrar istehsalına ciddi təsir göstərən doğumu, onun stimullaşdırılmasını diqqət mərkəzində saxlayır. Ölkənin iqtisadi inkişafına mühüm təsir göstərən amillərdən bəhs edən Azərbaycan Respublikası Prezidenti qeyd edir ki, bizim həm iqtisadiyyatımızı həm valyuta ehtiyatlarımız, həm də əhalimiz artır. Son məlumata görə, artıq Azərbaycanın əhalisi 9,3 milyon nəfərə çatmışdır.

Ermənistana gəldikdə, ancaq onların rəsmi statistikasına görə, ilin birinci beş ayında 80 min nəfər ölkəni tərk etmişdir. İlin sonuna qədər bu rəqəm təqribən 170-200 minə çatacaqdır. Beləliklə, bir neçə ildən sonra, ümumiyyətlə demoqrafik vəziyyət həlledici məqama çevriləcək. Təsadüfi deyil ki, son çıxışında mən bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmişəm. Azərbaycanda demoqrafik vəziyyət yaxşıdır, müsbətdir, təbii artım vardır.

Ancaq hesab edirəm ki, bu artım daha da güclü olmalıdır. Bu artımı stimullaşdırmaq və əhalinin artımını təmin etmək üçün yəqin ki, əlavə tədbirlər görülməlidir. Əhalinin təbii artımı isə ilk növbədə doğumun dinamikasından asılıdır. Ona görə də, Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə doğumun səviyyəsini müəyyən edən cədvəli nəzərdən keçirək (1991-2009-cü illər) [3, s. 25-28; 5, s. 81-87].

Ümumiyyətlə, 1991-2009-cu illərdə Azərbaycan Respublikasında doğulanların sayı 190353 nəfərdən 15.139 nəfərədək (-38214 nəfər) azalmışdır.

Bu müddət ərzində ən yüksək göstərici 1991-ci ildə olmuşdur ki, həmin ildə doğulanların sayı 190353 nəfər olmuşdur. Sonrakı 20 il ərzində bir buna bərabər göstərici görmürük.

Doğulanların sayı, yerləşməsi və cinsi tərkibi

İllər	Doğulanların sayı			Cinsi tərkibi	
	Bütün əhali	Şəhər əhalisi	Kənd əhalisi	kişilər	qadınlar
1989	181631	85930	95701	93739	87892
1990	182989	86008	96981	94385	88604
1991	190353	89321	101032	97879	92474
1992	181364	84593	96771	94012	87352
1993	174618	81783	92835	90342	84276
1994	159761	74332	85429	83442	76319
1995	143315	65055	78260	75105	68210
1996	129247	55609	73638	68168	610079
1997	132052	57031	75021	69486	62566
1998	123996	53217	70779	66108	57888
1999	117539	50083	67456	62759	54780
2000	116994	49631	67363	62590	54404
2001	110356	49676	60680	59495	50861
2002	110715	49733	60982	59742	50973
2003	113467	51057	62410	61299	52168
2004	131609	59026	72583	71009	60600
2005	141901	64362	77539	76180	65721
2006	148946	70541	78405	80237	68709
2007	151963	73102	78861	82005	69958
2008	152086	73923	78163	81808	40278
2009	152139	74700	77439	82216	69923

Qaynaq: Azərbaycan əhalisi 2008, Bakı: ARDSK, 2008, s. 25-28; Azərbaycan əhalisi, 2010. Bakı: ARDSK, 2010, s. 25-30; Azərbaycanda ailələr, 2008, Bakı: ARDSK, 2008, s. 45; Azərbaycan Demografik göstəriciləri, 2010, Bakı: ARDSK, 2010, s. 81-87; Azərbaycan rəqəmlərdə, 2010, Bakı, 2010, s. 19.

Cədvəldən göründüyü kimi 1991-2009-cu illərdə ən yüksək doğum göstəricisi 1991-ci ildə 190353 nəfər qeydə alınmışdır. Bu müddət ərzində ən aşağı rəqəm: 110356 nəfər, - 2001-ci ilə aiddir. Ümumiyyətlə 1991-2009-cu illərdə Azərbaycan respublikasında doğulanların sayı 190353 nəfərdən 15139 nəfərədək (- 38214 nəfər) azalmışdır. 2004-cü ildən 2009-cu ilədək doğulanların sayı artmış və 2009-cu il siyahıya alması zamanı 152139 nəfərə çatmışdır. Doğulanların sayının dəyişməsi doğum əmsalının (əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən doğulanların sayı) dəyişməsinə səbəb olur. Müstəqilliyin birinci ilində: 1991-ci il – Azərbaycan respublikası əhalisinin hər 1000 nəfərinə 26,6 nəfər yeni doğulan düşdüyü halda 2009-cu ildə bu rəqəm azalaraq 17,2 nəfərə enmişdir. 1991-2009-cu illər arasında ən aşağı doğum əmsalı 2001-2002-ci illərdə (hər 1000 nəfərə 13,8 nəfər) qeydə alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət statistika komitəsinin hər il üçün buraxdığı «Azərbaycan əhalisi» adlı statistik məcmuədə verilən məlumata görə 2003 –cü ildən başlayaraq doğum əmsalı və təbii ki, doğulanların sayı artmağa başlayır və 2009-cu ildə 152139 nəfərə çatır. Həmin məcmuədəki faktlardan göründüyü kimi, doğum əmsalının miqdarına görə Azərbaycanın ayrı-ayrı iqtisadi rayonları bir-birindən fərqlənir. Belə ki, 2009-cu il ən yüksək doğum əmsalı (20,0 nəfər) Lənkəran iqtisadi rayonuna aiddir. Naxçıvan və Kəlbəcər-Laçın rayonlarında da doğum əmsalı ümumrespublika göstəricisindən yuxarı olmuşdur [4, c. 81, 83].

Abşeron, Gəncə-Qazax, Şəki Zaqatala, Quba-Xaçmaz, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonlarında isə doğum əmsalı ümumrespublika göstəricisindən aşağıdır. Bundan əlavə doğumun səviyyəsi ayrı-ayrı məskənlərində: kənd və şəhər yerlərində eyni deyildi. Şəhər yerlərində doğum əmsalı nəinki kənd yaşayış məskənlərindən, hətta ümumrespublika səviyyəsindən aşağı olmuşdur. 1991-1999-cu illərdə şəhər yaşayış məntəqələrində doğulanların sayı 89321 nəfərdən azalaraq 50083 nəfərə enmişdir, yəni 1,9 dəfə və ya 43,9% azalmışdır. 2004-cü ildən başlayaraq bütövlükdə respublikada, o cümlədən şəhərlərdə doğulanların sayı artmağa başlayır. 1999-2009-cu illərdə şəhərdə doğulanların sayı 50083 nəfərdən artaraq 74700 nəfərə çatır, yəni 24617 artır. Artıq, 2009-cu ildə respublikada doğulanların 49,1%-i şəhərdə, 50,9%-i kənddə doğulmuşdu. Onu da qeyd edək ki, müstəqillik dövründə (1991-2009-cu illər) Azərbaycan respublikasında doğumun dinamikasına dair olan bütün rəqəmlər Rusiya federasiyası və MDB-yə daxil olan ölkələrin müvafiq göstəriciləri ilə müqayisədə yüksəkdir. Lakin bununla bərabər doğumla bağlı bir sıra məsələlər var ki, onlar narahatlıq doğurmaya bilməz. Bunu son 20 ildə doğulanların cinsi tərkibini nəzərdən keçirdikdə açıq şəkildə görmək olar. Belə ki, 1989-cu ildə doğulan 181631 nəfərin 93739 nəfəri və ya 51,6% kişilərdən, 87892 nəfəri və ya 48,4%-i qadınlardan ibarət idi. Müstəqilliyin ilk ilində: 1991-ci ildə doğulanların 51,4%-i və ya 97897 nəfəri kişi, 92474 nəfəri və ya 48,6%-i qadın idi [6, s. 50].

1999-2009-cu illərdə keçirilən əhalinin ümumi siyahıyaalmaları zamanı doğulanların müvafiq olaraq 62759 nəfəri (53,5%-i) və 82005 nəfəri (53,9%-i) kişi, 54780 nəfəri (46,6%-i) və 69923 nəfəri (53,4%-i) qadın idi.

1991-2009-cu illərdə doğumun dinamikasını nəzərdən keçirdikdə kişilərin böyük üstünlük təşkil etdiyini görürük. Eyni zamanda, doğulanlar arasında kişilərin sayı ilbəl artmaqdadır. Bu əlbəttə gələcəkdə Azərbaycanda əlverişsiz demoqrafik durumun yaranacağından xəbər verir. Bunun ən mühüm səbəblərindən biri tibbidə yeni avadanlıqların tətbiq edilməsilə bağlıdır. Yəni indiki cihazlar vasitəsilə ana bətnində olan dölün cinsini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək mümkündür. Valideyinlər çox zaman oğlan olmadıqda hamiləliyin pozulmasına qərar verirlər və abort vasitəsilə asanlıqla hamiləliyi pozurlar. Lakin heç kəs düşünmək istəmir ki, bu gələcəkdə çox mənfi demoqrafik fəsadlar törədəcəkdir. İlk növbədə, 15-20 ildən sonra cinslərin sayı arasında bərabərsizliklər yaranacaqdır. Oğlanların ailə qurub nikah bağlaması üçün seçim qalmayacaqdır. Daha dəqiq desək oğlanlar ailə qurmaq üçün öz taylarını tapmadıqda başqa millətlərin nümayəndələri ilə nikah bağlayacaq və qarışıq nikahların sayı artacaqdır. Bütün bunlar nikahın bağlanmasında problem yaradacaqdır. Düzdür son zamanlar bir sıra dövlət orqanları bunun qarşısını almaq üçün tədbirlər görməyə çalışırlar. Lakin hələ ciddi tədbir görülməmişdir.

Doğuma təsir göstərən digər bir məsələni də yaddan çıxarmaq olmaz. Məlumdur ki, nikaha girən cütlüklər haqqında məlumatı cari statistika verir. Lakin VVAQ şöbələri bütün nikahları qeyd almırlar. Bununla bərabər rəsmi qeydiyyatda alınmamış nikahda olan qadınlar tərəfindən dünyaya gətirilən uşaqlar da çox zaman qeydə alınmırlar. Lakin onların sayı durmadan artır. Əgər 1990-cı ildə rəsmi qeydə alınmamış nikahdan doğulan uşaqların sayı cəmi 4800 nəfər idisə, 2009-cu ildə onların sayı 19684 nəfərə çatdı və ya 4 dəfə artdı. 1991-ci illərdə (müstəqillik əldə ediləndən ilk siyahıyaalmaya qədər) respublikada doğulan uşaqların 3,8 və 6,4%-i belə uşaqlar idi.

Statistika göstərir ki, rəsmi qeydiyyatda olmayan nikahdan doğulan uşaqların sayı ilbəl artır. Belə uşaqların sayı 2004-2006-cı illərdə daha çox olmalıdır. Həmin illərdə doğulmuş 22029-26669 nəfər və ya diri doğulanların 14,8-20,3%-i belə nikahdan doğulanlardır. 1999-

2009-cu illərdə rəsmi qeydiyyatata alınmamış nikahdan doğulan uşaqların sayı 6,4%-dən artaraq 12,7%-ə qalxmışdır. Bu məsələdə bir sabitlik görünməsə də son illər, xüsusilə də 2007-2009-cu illərdə onların sayı artmaqdadır. 1990-2009-cu illərdə rəsmi qeydiyyatata alınmamış nikahdan doğulan uşaqların sayı 2004-cü ildə ən yüksək həddə çatmışdır. Yəni doğulan uşaqların 20,3%-i belə nikahdan doğulanlardır.

Bu problemdən bəhs edərkən bir məsələyə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. XX əsrin 90-cı illərində rəsmi qeydiyyatata alınmamış nikahdan doğulan uşaqların əksəriyyəti şəhər yerlərində doğulmuşdur. 1990-cı ildə diri doğulan uşaqların 3,6, 1991-ci ildə isə 5,2%-i məhz şəhərlərdə dünyaya gəlmişdilər. 1991-1999-cu illərdə diri doğulan uşaqların müvafiq olaraq 5,2 və 8,6%-i rəsmi qeydiyyatata alınmamış nikahdan doğulan uşaqlar idi. 1999-2009-cu illərdə bu nikahlardan doğulan uşaqların sayı daha daha da artaraq 12,2%-ə çatır. 2005-ci ilə qədər bu cür nikahlardan doğulan uşaqların sayı şəhər yerlərində daha çox idi. 2004-2009-cu illərdə rəsmi nikah qeydiyyatı olmayan qadınlardan doğulan uşaqların say üstünlüyü kənd yerlərinə keçir. Halbuki, əvvəlki illərdə belə hallara rast gəlmək olmurdu.

Respublikanın cənub bölgələrində belə nikahlara daha tez-tez rast gəlinirdi. İşləmək üçün Rusiya və MDB-yə daxil olan respublikalara gedən gəncələrin xeyli hissəsi həmin yerlərdə müvəqqəti nikaha girirlər, öz vətənlərində isə rəsmi dövlət orqanlarında nikah qeydiyyatından keçmirdilər. Belə qadın və uşaqların hüquqları tez-tez pozulur, heç bir dövlət orqanı tərəfindən görünmür.

Rəsmi qeydə alınmamış nikahlardan doğulan uşaqların sayının ilbəil artması böyük narahatlıq doğurur. Belə nikahlardan doğulan uşaqların sayının artması dövlət orqanlarının bu sahəyə nəzarətini zəiflədir. Dövlət eyni zamanda uşaqlara aliment ödənilməsinə də nəzarət edə bilmir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan respublikasının Demografik İnkişaf Konsepsiyası // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu. 2001, №8, s. 2921-2927.
2. «Azərbaycan» qəzeti, 12 iyul, 2012-ci il.
3. Azərbaycan əhalisi. 2008. Bakı, ARDSK, 2008, 113 s.
4. Azərbaycan əhalisi. 2010. Bakı: ARDSK, 2010, 109 s.
5. Azərbaycan Demografik göstəriciləri. 2010. Bakı: Səda, 2010, 427 s.
6. Azərbaycanda ailələr. 2008. Bakı: Səda, 2008, 381 s.
7. Azərbaycanda ailələr. 2009. Bakı: Səda, 2009, 388 s.
8. Azərbaycan rəqəmlərdə. 2010. Bakı: Səda, 2010, 258 s.

Л.Л.ГАСАНОВА
профессор БГУ, кафедра Истории Азербайджана
(для гуманитарных факультетов)

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОСПРОИЗВОДСТВО НАСЕЛЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ (1991-2009 гг.)

В центре внимания научной общественности республики находится проблема являющимся живым организмом-проблема состава и естественного перероста населения. Для роста народонаселения периодически проводится мероприятия. В статье раскры-

ваются вопросы, связанные с рождаемостью населения, а также причинами, которые на них влияют.

L. L. GASANOVA

professor BSU, the chair of History Azerbaijan (for social science)

**ABOUT SOME PROBLEMS OF THE REPRODUCTION POPULATION
OF AZERBAIJAN (1991-2009)**

In the core of attention by republic of the science society is the problem of lively organism - problems the structure and natural population increase. For growth of density population carrying out activity. In this article is discovering some question about birhrating of population and also the causes in which they are influences.

Rəyçilər: t.ü.f.d.A.Rzayev, t.e.d.İ.X.Zeynalov

Bakı Dövlət Universiteti, "Azərbaycan tarixi" (humanitar fakültələr üzrə) kafedrasının 18.10.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №02).